

Elżbieta Trafiałek

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Rodzina jako obszar aktywności i źródło wsparcia w aktywnym starzeniu się

Słowa kluczowe: Starość, rodzina, środowisko lokalne, obszary ryzyka wykluczenia społecznego

1. Człowiek starszy w rodzinie

Na wszystkich etapach historycznych przemian rodzina zawsze stanowiła podstawę społeczeństwa i jego najważniejszą instytucję. Poprzez związki pokrewieństwa, więzi emocjonalne, ekonomiczne i kulturowe rodzina gwarantowała swoim członkom poczucie wspólnotowej tożsamości oraz bezpieczeństwa społecznego. O znaczeniu rodziny dla opieki, kompensacji, wsparcia i zaspokajania najważniejszych potrzeb świadczy fakt, że dotychczas nie zbudowano wobec niej żadnych wystarczająco skutecznych podmiotów zastępczych, a te już powstałe, nawet w warunkach optymalnych, ograniczają swe działania do funkcji interwencyjnych, naprawczych, bądź kompensacyjnych.

Dla ludzi w starszym wieku rodzina jest najważniejszą płaszczyzną odniesienia oraz powszechnie odczuwanym gwarantem bezpieczeństwa, opieki i akceptacji. Wskazywana jest jako jedyna instytucja zdolna do wypełniania rozległych deficytów starości i skutecznego rozwiązywania problemów znamiennych dla podeszłego wieku: emocjonalnych, organizacyjnych, bytowych, związanych z codziennym funkcjonowaniem. I choć, jak wynika z licznych badań, w tym także przeprowadzonych przez Brunona Synaka, ludzie starsi coraz częściej żyją w samodzielnych gospodarstwach domowych, to rodzina nadal traktowana jest przez nich w kategorii najważniejszych grup odniesienia, jako przedmiot szczególnego zainteresowania, aktywności i jako niezastąpione źródło satysfakcji (Synak 2000: 14; Kawczyńska-Butrym 2008; Zboina, Nowak-Starz 2009; Bugajska 2011). W rodzinie realizowane są najważniejsze potrzeby psychiczne, a tradycyjny, odwieczny przekaz pokoleniowy między generacjami gwarantuje stały transfer wzajemnych usług materialnych, emocjonalnych oraz rzeczowych (Dyczewski 2002: 82; Szarota 2004: 95; Szatur-Jaworska, Błędowski 2010; Trafiałek 2008;

Bojanowska 2009: 207-215). Ich kierunek z reguły różnicuje się w następujących kategoriach:

- prowadzenie gospodarstw domowych i wsparcie emocjonalne – przepływ wzajemny, dwukierunkowy;
- opieka, pomoc, wsparcie w chorobie i niepełnosprawności – rodzina na rzecz osoby starszej;
- pomoc materialna, opieka nad dziećmi i wnukami – osoba starsza na rzecz rodziny.

Jakość życia ludzi w starszym wieku w Polsce, wprawdzie w różnym zakresie, ale niemal zawsze wynika z pozycji zajmowanej w rodzinie, relacji, kontaktów z najbliższymi oraz z poziomu potencjalnej akceptacji z ich strony. Nie bez znaczenia dla dostępności oczekiwanych interakcji i poziomu zainteresowania nimi ze strony pokoleń młodszych jest jednak fakt, że zarówno model rodziny, jak i pełnione przez nią funkcje, ulegają ustawicznym zmianom.

Obecnie w rodzinach małych, dwupokoleniowych, samodzielnych ekonomicznie – z reguły nie ma miejsca dla przedstawicieli trzeciego pokolenia, a kontakty z nimi mają charakter doraźny, okazjonalny i odświętny. Z kolei, w rodzinach dotkniętych bezrobociem i biedą, czynnikiem integracji pokoleniowej jest nie tyle więź emocjonalna, co korzyści ekonomiczne płynące z prowadzenia wspólnego gospodarstwa z osobami posiadającymi stałe źródło dochodu. Według Leona Dyczewskiego (2002: 82) *pomoc finansowa i rzeczowa ma wyraźnie kaskadowy kierunek tzw. płynie głównie od pokoleń starszych ku młodszym*. W rodzinach dysfunkcyjnych ludzie starzy często są ofiarami przemocy, zarówno fizycznej, jak i psychicznej (Halicka, Halicki 2010). Są pozbawiani swych świadczeń, wykorzystywani jako tania siła robocza. W statystykach (w tym także sądowych) trudno wprawdzie znaleźć na ten temat jakiegokolwiek dane, ale tezę potwierdzają dokumenty znajdujące się w ośrodkach interwencji kryzysowej i w powiatowych, gminnych oraz miejskich ośrodkach pomocy rodzinie.

Kolejnym problemem, związanym z brakiem wsparcia ze strony rodziny, są rzadkie kontakty z dziećmi i wnukami opuszczającymi środowisko lokalne w poszukiwaniu pracy i w celu zdobycia wykształcenia migrującymi do odległych miast, regionów, a coraz częściej i za granicę. Osłabione kontakty i więzi emocjonalne z bliskimi skutkują poczuciem osamotnienia, poczuciem izolacji, a w konsekwencji także wykluczenia społecznego.

Poważnym źródłem wszelkich deficytów starości jest samotność, ale często równie niekorzystne jest pozostawanie we własnej rodzinie. Zanikają dwu, trzypokoleniowe rodziny, w których osoby starsze mogły liczyć na opiekę, zainteresowanie. Osoby owdowiałe żyją najczęściej w rodzinach swych dzieci, które korzystają z obecności oraz pomocy babci czy dziadka, tym bardziej, że instytucje opieki nad dziećmi są słabo rozwinięte, a na wsi prawie ich nie ma. Problem pojawia się wówczas, gdy starszy człowiek staje się niesprawny i zaczyna obciążać rodzinę niepełnością, rosnącym zapotrzebowaniem na stałą opiekę, rehabilitację, leczenie.

W polskiej rzeczywistości, gdzie coraz dłuższe życie nierzadko jest tożsame z dłużej trwającą starością i wielochorobowością, rodzina nadal nie znajduje dostatecznej pomocy instytucjonalnej w sprawowaniu opieki i pielęgnacji nad człowiekiem starszym i niepełnosprawnym. I nie jest to problem wyłącznie polski, ale na ogółnoświatowy, towarzyszący przemianom społecznym, ekonomicznym, demograficznym i kulturowym. Zapotrzebowanie na wszelkie formy wsparcia rodzin opiekujących się starszymi krewnymi rośnie niemal równoległe do coraz dłuższej średniej trwania życia. Odpowiedzią na nie są zarówno dzienne ośrodki opieki nad chorymi (np. na chorobę Alzheimera), środowiskowe domy samopomocy, świetlice i placówki opieki dziennej, sąsiedzkiej, jak i nowe zawody w sektorze pomocowym, dające uprawnienia do systematycznego wspierania rodziny w wypełnianiu przez nią funkcji opiekuńczej. Warto tu wymienić: asystentów rodziny, opiekunów osób starszych, asystentów osób niepełnosprawnych, asystentów pracy socjalnej i opiekunki środowiskowe (Krasiejko, Przeperski 2011; Mielczarek 2010).

Zarówno globalizacja, instytucjonalizacja, indywidualizacja życia, jak szereg innych procesów znamionujących kulturę cywilizacji XXI wieku, ustawicznie modyfikują zakres i warunki realizacji zabezpieczającej funkcji rodziny. W 2005 roku Komisja Europejska zwróciła uwagę że współczesne rodziny nie są już w stanie rozwiązywać problemów związanych z opieką nad swoimi starszymi krewnymi (Bojanowska 2009: 209-211; Chabior 2008: 29-38; Stopińska-Pajak 2009: 49, 77, 235). Wymagają one pomocy i instytucjonalnego wsparcia, w tym głównie ze strony jednostek samorządu lokalnego i organizacji pozarządowych w tworzeniu oferty dostępnych form wsparcia starszych i niesprawnych mieszkańców środowiska lokalnego. Wyzwania, jakie współczesność postawiła przez polityką społeczną, uprawniają zatem do przyjęcia tezy o pilnej potrzebie uznania wysokiej rangi wzajemnej zależności jakości życia w starości od indywidualnych zdolności i motywacji do inwestowania w siebie i swoją przyszłość: w zdrowie, kondycję, edukację i niezależność ekonomiczną.

Rodzina zawsze będzie zajmowała najwyższą pozycję w hierarchii aksjologicznych preferencji ludzi starszych, ale ważne jest upowszechnianie zasady, że nie może ona stanowić alternatywy dla braku samodzielności, czy bezradności. Poprawne relacje międzygeneracyjne w rodzinie zawsze dają możliwość wzajemnego świadczenia usług i pomocy, ale nie mogą być wymuszane i związane z koniecznością rezygnowania z innych niezbędnych form aktywności, np. zawodowej albo edukacyjnej przez młodszych członków wspólnoty rodzinnej. Najskuteczniejszą formą profilaktyki w tej dziedzinie jest edukacja do starości i promocja zasad aktywnego starzenia się.

2. Warunki funkcjonowania w środowisku lokalnym – rola integracji społecznej i wsparcia środowiskowego

W Polsce ludzie starzy stanowią grupę, w której, mimo gwarancji stałych dochodów z tytułu uzyskiwanych świadczeń społecznych, ryzyko marginalizacji występuje znacznie częściej, niż w pozostałych grupach społecznych. Z racji różnorodnych ograniczeń, plasowani są też, zarówno w odczuciach własnych, jak i w odbiorze społecznym w kategoriach niskiego statusu społecznego (Pankowski 1999; Wciórka 2000; Grudniewicz 2001; Wądołowska 2010). Na ryzyko ich wykluczenia wpływa ogrom różnorodnych czynników natury ekonomicznej, społecznej i kulturowej, ale najistotniejsze mieszczą się w obrębie struktur podstawowych tworzących przestrzeń życiową i stanowiących przedmiot zainteresowań polityki społecznej. To: rynek pracy, opieka zdrowotna, system zabezpieczenia społecznego, dostęp do konsumpcji dóbr i usług oraz najbliższe otoczenie, czyli środowisko rodzinne i lokalne.

Współczesny stereotyp starości, utożsamianej z pauperyzacją, niepełnosprawnością, bezradnością, dyskryminacją indywidualną i instytucjonalną, rodzi specyficzne postawy i reakcje społeczne: od negacji, przez obojętność, do litości. Wszystkie odbierane są przez ludzi w starszym wieku jako przejaw odrzucenia, braku akceptacji, redukowania praw funkcjonowania w roli pełnoprawnych członków społeczeństwa, środowiska lokalnego, wspólnoty rodzinnej. Utrzymanie takich relacji skutkować może pogłębianiem polaryzacji grup wieku, marnotrawieniem kapitału tkwiącego w pokoleniowym przekazie. Postawy życzliwości wobec seniorów cechują środowiska osób dobrze sytuowanych, z wyższym wykształceniem; natomiast im niższe wykształcenie i gorsze materialne warunki bytu respondentów – tym większa skłonność do krytycznej oceny stosunku otoczenia do najstarszych (Wciórka 2007).

Wskazane tendencje potwierdzają wyniki badań CBOS z 2007 roku, w świetle których co czwarty Polak prezentuje wobec ludzi starych postawy dystansu, obojętności lub niechęci. I choć, jak wynika z badań, w ciągu ostatnich sześciu lat wzrósł poziom życzliwości rodziny (z 69% do 79%), sąsiadów (z 64% do 68%) i wspólnot parafialnych (z 58% do 64%) wobec tej grupy, to ludzie starzy nadal są w swoim środowisku traktowani bardzo różnie. Procesom integracji nie sprzyja powszechna skłonność najstarszych mieszkańców środowiska do wycofywania się z życia społeczności. W świetle badań CBOS z 2010 roku, zdecydowana większość nie tylko nie udziela się społecznie, ale i nie pomaga osobom spoza swojego gospodarstwa domowego, czyli izoluje się, ograniczając aktywność do średnio jednorazowych w tygodniu kontaktów z rodziną. Nadal jednak poziom zadowolenia z życia osoby starsze uzależniają w pierwszej kolejności od relacji z rodziną, najbliższe otoczenie wymieniając na II miejscu (Wądołowska 2010: 17-18; Zagórski, Gorzelak, Jałowiecki 2009).

W świetle założeń współczesnej gerontologii, środowisko lokalne, środowisko zamieszkania stanowi najlepszą przestrzeń dla organizowania skutecznych działań

pomocowych, bowiem idea wsparcia bazuje na regule nieingerowania w utrwalaony styl życia oraz na akceptacji wszystkich składowych przyjaznej przestrzeni życiowej człowieka starszego. Jedną z popularnych obecnie w Europie form wsparcia i integracji ludzi starszych w środowisku zamieszkania jest ich aktywizacja i umiejętnie angażowanie w codzienne funkcjonowanie najbliższego środowiska. Na poziomie lokalnym taką szansę stwarza rozwój różnego typu usług, w tym głównie opiekuńczych. To obszar dotychczas słabo zagospodarowany, a z doświadczeń europejskich wynika, że optymalne wykorzystanie kapitału ludzkiego na poziomie lokalnym jest nie tylko możliwe, ale i pożyteczne, zarówno z ekonomicznego, jak i społecznego punktu widzenia. Za przykład można podać kraje skandynawskie, gdzie funkcjonują spółdzielnie socjalne, świadczące usługi realizowane przez osoby dojrzałe i starsze objęte procesem reorientacji zawodowej. W systemie wsparcia środowiskowego równie ważne jest organizowanie pomocy wolontarnej, współpracy sąsiedzkiej, czy też rodzinnych domów pomocy. Zgodnie z priorytetami wspólnotowej polityki spójności i solidaryzmu, wszelkie alternatywne formy aktywizacji osób po 50. roku życia służą wzmocnieniu potencjału tkwiącego w środowiskach lokalnych, a dla ludzi w starszym wieku mają znaczenie szczególne, zaspokajając takie potrzeby jak: użyteczności publicznej, akceptacji oraz pełnienia ważnych ról społecznych. Tzw. pomyślnie starzenie się, podobnie jak aktywne, nacechowane samodzielnością życie w okresie starości oznaczają nie tylko sprawność psychofizyczną, ale czynny udział, wielopłaszczyznową partycypację w codziennym funkcjonowaniu wspólnoty lokalnej, w życiu społecznym i kulturalnym. To niezwykle cenne determinanty w procesie samodzielnego sterowania swoim życiem, adekwatnego do wiedzy, umiejętności i oczekiwań. W kategoriach społeczno-ekonomicznych to zachowania i preferencje szczególnie ważne dla optymalnego zagospodarowania potencjału zawartego w kapitale ludzkim, a w kategoriach jednostkowych – niezbędne dla realizacji marzeń, pragnień, aspiracji i zaspokajania narastających z wiekiem potrzeb afiliacyjnych.

3. Podejmowane w Europie działania na rzecz wzmocnienia więzi rodzin i seniorów

Trwające tak w Polsce, jak i całej Europie procesy przekształceń demograficznych, zmienne determinanty sprawnego funkcjonowania rynków pracy i systemów zabezpieczenia społecznego oraz zmiany zachodzące w obrębie modelu i funkcji współczesnej rodziny uprawniają do przyjęcia założeń, iż w najbliższych dekadach warunki życia rodzinnego i środowiskowego ludzi w starszym wieku wyznaczać będą takie czynniki jak:

- wyższy poziom wykształcenia, świadomości praw, dostępu do wiedzy i informacji ludzi w starszym wieku, wyższe aspiracje i oczekiwania;

- mniejsza sieć powiązań międzygeneracyjnych, popularność gospodarstw jednoosobowych;
- wzrost ryzyka występowania psychologicznych źródeł wykluczenia społecznego w fazie starości (izolacja, samotność, osamotnienie);
- przestrzenne oddalenie członków rodzin (migracje zarobkowe młodych i dorosłych wyjeżdżających do pracy razem z dziećmi);
- słabsze związki emocjonalne między członkami rodzin;
- świadczenia emerytalno-rentowe na niższym poziomie zastępowalności w stosunku do dochodów z pracy;
- pauperyzacja w fazie starości spowodowana bezrobociem w fazie poprzedzającej uzyskanie uprawnień emerytalnych, bądź ograniczoną aktywnością zawodową w okresie składkowym.

Wiele państw europejskich, mimo dużych osiągnięć w organizowaniu działań wspierających ludzi starszych w ich środowisku rodzinnym, nadal intensywnie poszukuje nowych rozwiązań w tej sferze, ponieważ w starzejącym się społeczeństwie kwestia samodzielności obywateli traktowana jest priorytetowo. We Francji niektóre regiony określane są nawet mianem „państw socjalnych”. Ale i tam, niezależnie od zaangażowania władz regionu w budowanie przyjaznej przestrzeni życiowej dla najstarszych mieszkańców (rewitalizacja obszarów miejskich, solidarność lokalna i między miastami, inwestowanie w rozwój ekologiczny i socjalny), narasta powszechne przekonanie o stygmatyzacji, o narastających deficytach życia w starości. Nawet w specjalnie organizowanych enklawach socjalnych są samotni, mają problemy z samodzielnością, z adaptacją mieszkań do swoich specyficznych potrzeb. Potrzebują profesjonalnego wsparcia – potrzebują obok przyjaznego człowieka i opiekuna.

W Niemczech, w Nadrenii Północnej – Westfalii, w dwunastu dzielnicach Dortmundu działają biura seniorów, zatrudniające wysokokwalifikowaną kadrę, pracowników pełniących role partnerów dla najstarszych mieszkańców. Omawiają z zainteresowanymi ich problemy, wspólnie poszukując optymalnych rozwiązań, w tym także pomocowych. Głównym celem jest wzmacnianie świadomości o możliwości pozostawania w swym środowisku domowym w każdej fazie życia i nawet w warunkach ograniczonej sprawności. W ramach wsparcia społecznego funkcjonują służby pracownicze świadczące pomoc w pokonywaniu różnorodnych, codziennych trudności, takich jak: wnoszenie wózka inwalidzkiego, towarzyszenie na spacerze, prace porządkowe w domu i obejściu. Zapewnione są też miejsca, gdzie najstarsi mieszkańcy mogą się spotykać, nawiązywać kontakty, ustalać formy wzajemnej pomocy, pozostając jednocześnie pod stałą kontrolą fachowej kadry. Wielu opiekunów zaangażowanych w organizowanie przyjaznego środowiska lokalnego wykonuje swe zadania społecznie.

W programach socjalnych Unii Europejskiej (UE) zainteresowanie potrzebami ludzi starych ma dwubiegunowy charakter:

- dotyczy pomocy w prowadzeniu gospodarstw domowych i opieki pielęgnacyjnej, form kierowanych do najstarszych, o ograniczonej mobilności i sprawności;

- podkreśla rangę działań o charakterze integracyjnym, kompensacyjnym, niezbędnych dla tworzenia przyjaznej przestrzeni życiowej i utrwalania więzi wewnętrz- oraz międzypokoleniowych „młodych” emerytów, czyli osób, które granice wieku emerytalnego przekroczyły niedawno.

Ponadto, zgodnie ze wspólnotową koncepcją wspierania osób starszych we wszystkich fazach trzeciej trójki życia, przyjęta strategia dotyczy trzech sfer:

- przygotowania do starości,
- aktywizacji,
- stymulowania samodzielności.

Społeczna oraz kulturowa ranga funkcjonowania przedstawicieli tej grupy wieku, jako pełnoprawnych członków współczesnych społeczeństw, potrzeba ich ustawicznego, wszechstronnego rozwoju, tworzenia szans dla przekazywania wiedzy i doświadczenia – znalazła odzwierciedlenie w wielu dokumentach rekomendowanych państwom członkowskim UE. Wystarczy tu wymienić: *Kartę Podstawowych Praw Ludzi Starszych z 1991*; *Traktat Amsterdamski z 1997*; *Strategię Lizbońską z 2001 roku*, czy *Strategię Międzynarodową z Madrytu z 2002 roku*. Kształtowanie przyjaznej przestrzeni życiowej dla przyszłych pokoleń III i IV generacji w kategoriach zmian systemowych i w dyscyplinach szczegółowych polskiej polityki społecznej wobec starości i ludzi w starszym wieku wymaga zatem:

- A. opracowania nowej formuły współpracy społecznej i wsparcia środowiskowego;
- B. upowszechniania wiedzy gerontologicznej;
- C. uelastycznienia i ujednolicenia do 65 lat wieku emerytalnego dla kobiet i mężczyzn;
- D. promocji aktywizacji zawodowej 50+;
- E. systemowego wspierania funkcji opiekuńczej rodzin;
- F. precyzyjnego podziału odpowiedzialności za jakość życia w starości.

Ad. A. i B. Przeciętne trwanie życia jest coraz dłuższe, granice starości przesuwają się w górę, a ostatnia faza życia nie zawsze jest tożsama z niepełnosprawnością. Potrzebna jest zatem zmiana dotychczasowej formuły współpracy społecznej, pokoleniowej, modyfikacja systemu zabezpieczenia społecznego i konsumenckiego rynku usług. Odpowiedniej regulacji wymaga też system instytucji specjalizujących się w zapewnianiu obywatelom profesjonalnej opieki, wsparcia środowiskowego w każdej fazie życia i system placówek edukacyjnych – odpowiedzialnych za upowszechnianie na wszystkich poziomach kształcenia edukacji gerontologicznej.

Ad. C. Zjawisko starzenia społeczeństw nadal wykazuje tendencje wzrostu, sprzyja dezaktywacji, a w konsekwencji, jeśli nie hamuje, to przynajmniej osłabia tempo wzrostu gospodarczego. Jest problemem ekonomicznym i społecznym, analizowanym i rozstrzyganym w poszczególnych krajach adekwatnie do potrzeb i obiektywnych możliwości.

Warunkiem godnego życia są odpowiednie dochody, a te w obecnym systemie zależą od aktywności na rynku pracy, wysokości składek na ubezpieczenia społeczne, od „przezorności ubezpieczeniowej”. Zarówno w interesie państwa, jak i samych

obywateli, konieczne jest zatem stworzenie optymalnych warunków dla jak najdłuższego pozostawania pracowników na rynku pracy..

Ad. D. Coraz dłuższe życie mieszkańców starego kontynentu, ich kondycja psychofizyczna, wykształcenie i sukcesywnie rosnące aspiracje wymagają weryfikacji wcześniejszych priorytetów społecznej polityki spójności. Promowane do niedawna wychodzenie z rynku pracy osób w wieku 50+ w celu tworzenia stanowisk dla ludzi młodych straciło na aktualności, zarówno w powodu migracji zarobkowej młodych przedstawicieli poszukiwanych zawodów, jak i z uwagi na ogromne koszty zabezpieczenia społecznego coraz liczniejszej grupy utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, nierzadko zresztą nadal aktywnych – aczkolwiek w „szarej strefie zatrudnienia”. Z całym prawdopodobieństwem można przyjąć, że trwałe zakłócenie relacji między liczebnością oraz aktywnością zawodową pokoleń z czasem spowoduje nie tylko wzrost współczynnika obciążenia demograficznego, ale i zakłócenia we wdrażaniu zasad solidaryzmu społecznego (Machnicka 2008: 132-133; Kotowska 2008: 13-22). Racjonalne gospodarowanie kapitałem społecznym, w tym głównie kapitałem ludzkim, stanowi zatem obecnie ważkie wyzwanie wobec polityki społecznej, bowiem od skutecznej aktywizacji zawodowej pokolenia 50+ w dużej mierze zależy obecna i przyszła kondycja rynku pracy, a ostatecznie także i stan gospodarki oraz finansów publicznych kraju.

Ad. E. Zadania polityki społecznej dotyczą konieczności podejmowania działań systemowych w obrębie wszystkich polityk szczegółowych. Przede wszystkim jest to: wspieranie w polityce rodzinnej funkcji opiekuńczej i zabezpieczającej; priorytetowe traktowanie usług opiekuńczych w kategorii oszczędności w wydatkach publicznych (na służbę zdrowia, na pomoc socjalną, na funkcjonowanie instytucji odpowiedzialnych za gwarancje wsparcia).

Ad. F. Ważne jest szukanie odpowiedzi na pytania, na ile odpowiedzialność za realizację zadań spoczywa na państwie, a ile na samym zainteresowanych godną starością i ich rodzinach? Do katalogu obowiązków państwa z pewnością zaliczyć należy: rozwój form opieki zamkniętej, promowanie wsparcia środowiskowego i nowych zawodów w pomocy społecznej oraz zoptymalizowanie działań na rzecz pomocy rodzinom sprawującym opiekę nad osobą starszą w miejscu jej zamieszkania. Warto tu wskazać choćby takie potrzeby jak: możliwość uzyskiwania przez członków rodzin zwolnień z pracy dla sprawowania opieki nad osobą starszą, korzystania z ruchomego czasu pracy, dostęp do sprzętu rehabilitacyjnego, gwarancje uzyskiwania pomocy rzeczowej, dostęp do usług opiekuńczych i poradnictwa w zakresie sprawowania opieki nad osobą chorą i niepełnosprawną w warunkach domowych. Za szereg zadań winna też odpowiadać rodzina: za przystosowanie mieszkań do potrzeb osób z ograniczoną sprawnością, zabezpieczenie materialne na starość, przezorność ubezpieczeniową, za kształtowanie odpowiednich postaw wobec starości i wobec ludzi w starszym wieku. Tu warto podkreślić pilną potrzebę upowszechniania edukacji gerontologicznej, wiedzy o starości, przygotowania do starości oraz wdrażania zasad integracji, spójności społecznej, odbudowywania rangi więzi społecznych.

4. Wnioski i rekomendacje

Prezentowane analizy upoważniają też do sformułowania kilku rekomendacji szczegółowych, adresowanych do podmiotów ustawodawczych i instytucji pomocowych działających na poziomie środowisk lokalnych. To, między innymi:

- zapobieganie potencjalnym skutkom starzenia się mieszkańców środowisk poprzez aktywizację zawodową 50+ oraz promocję zasad aktywnego starzenia się i samodzielności w miejscu zamieszkania;
- organizowanie wszechstronnego wsparcia społecznego ludzi starszych w środowisku zamieszkania;
- ograniczanie rozwoju instytucjonalnych form opieki na rzecz rozwoju lokalnych sieci wsparcia, grup samopomocowych, rozwoju wolontariatu i innych inicjatyw środowiskowych;
- wsparcie materialne i organizacyjne rodzin sprawujących opiekę nad starszymi i niepełnosprawnymi krewnymi;
- rozbudowa systemu kształcenia w zawodach towarzyszących pracy socjalnej, a związanych z organizowaniem skutecznego wsparcia ludzi starszych i ich rodzin w środowisku lokalnym, w tym: opiekunów osób starszych, asystentów osób niepełnosprawnych, asystentów rodzinnych i opiekunów środowiskowych;
- wprowadzenie do analiz statystycznych i wszelkich opracowań resortowych kategorii (pięcio-, dziesięcioletnich przedziałów) wieku, umożliwiających systematyczne monitorowanie i diagnozowanie potrzeb, problemów, deficytów i zmian zachodzących w warunkach życia ludzi starszych oraz w wieku podeszłym;
- zwiększenie dostępu populacji do pomocy prawnej oraz do aktualnej i rzetelnej wiedzy na temat należnych ich praw i dostępnych usług, w tym głównie w środowisku zamieszkania (programy informacyjne w mediach lokalnych, w telewizji regionalnej).

Jakość życia ludzi w starszym wieku zawsze będzie pozostawać w silnej zależności od środowiska rodzinnego i miejsca zamieszkania, ale poziom, zakres i znaczenie tych wzajemnych związków w każdej kolejnej dekadzie wyznaczać będą coraz to inne mechanizmy i preferencje. Skuteczna polityka promowania pomyślnego starzenia się oraz aktywnej, samodzielnej starości (*active ageing*) wymaga zatem zintegrowanych, interdyscyplinarnych i międzyresortowych przedsięwzięć oraz sukcesywnego modyfikowania z odpowiednim wyprzedzeniem czasowym niemal wszystkich struktur społecznych: instytucjonalnych, pozarządowych, samopomocowych, środowiskowych, rodzinnych, a nawet rynku pracy, ubezpieczeń i zabezpieczenia społecznego.

Literatura

- Bojanowska E. (2009), *Opieka nad ludźmi starszymi* [w:] P. Szukalski (red.), *Przygotowanie do starości*, ISP, Warszawa.
- Bugajska B. (red.), (2011), *Młodość i starość. Integracja pokoleń*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Chabior A. (2008) *Z badań nad aktywnością seniorów – przykłady doświadczeń polskich i niemieckich*, [w:] A. Fabiś (red.) *Aktywność społeczna, kulturalna i oświatowa seniorów*, WSA, Bielsko-Biala.
- Cieśla J., Papużńska M. (2010), *Straszna praca. Raport*. „Polityka” z 23 stycznia 2010 roku, nr 4 (2740).
- Dyczewski L. (2002), *Wież między pokoleniami w rodzinie*, KUL, Lublin 2002.
- Gietka E. (2007), *Kiedy dzieci biją rodziców. Raport*. „Polityka” z 16 czerwca 2007 roku, nr 24 (2608).
- Grudniewicz A. (2001), *Emerytów portret własny*, Komunikat z badań CBOS, nr 6/13/01.
- Halicka M., Halicki J. (red.) (2010), *Przemoc wobec ludzi starych. Na przykładzie badań środowiskowych w województwie podlaskim*, Temida 2, Białystok.
- Kawczyńska-Butrym Z. (2008), *Wyzwania rodziny: zdrowie, choroba, niepełnosprawność, starość*, Wyd. Makmed, Lublin.
- Kotowska I. (2008), *Zmiany aktywności zawodowej a proces starzenia się*, [w:] J. T. Kowaleski, P. Szukalski (red.), *Pomyślne starzenie się w perspektywie nauk o pracy i polityce społecznej*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Krasiejko I., Przeperski J. (2011), *Nowoczesne formy wsparcia rodziny – asystentura rodzin i Konferencja Grupy Rodzinnej*. „Praca Socjalna” 2011, nr 2.
- Machnicka D. (2008), *Integracja socjalna ludzi starych*, [w:] K. Głębicka (red.), *Integracja socjalna z perspektywy członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, PIPS, Radom.
- Mielczarek A. (2010), *Człowiek stary w domu pomocy społecznej. Z perspektywy polityki społecznej i pracy socjalnej*, WA „Akapit”, Toruń.
- Pankowski K. (1999), *Polacy o starości*, Komunikat z badań CBOS, nr 1/14/99.
- Stopińska-Pająk A. (red.) (2009), *Edukacja wobec starości – tradycja i współczesność*, „Chowanna” 2009, tom 2 (33).
- Synak B. (2000), *Ludzie starzy w warunkach transformacji ustrojowej*, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Szarota Z. (2004), *Gerontologia społeczna i oświatowa. Zarys problematyki*, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Kraków.
- Szatur-Jaworska B., Błędowski P. (2010), *Diagnozowanie potrzeb ludzi starych* [w:] *Instytucje wobec potrzeb osób starszych*. Raport IRSS, IRSS, Warszawa.
- Tarkowska E. (2002), *Zróżnicowanie polskiej biedy w świetle badań jakościowych*. „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje” nr 4/2002.
- Trafialek E. (2003), *Polska starość w dobie przemian*, WN „Śląsk”, Katowice.
- Trafialek E. (2008), *Środowisko rodzinne jako obszar ryzyka dyskryminacji ludzi w starszym wieku*, [w:] E. Lisowska (red.), *Zagrożenia współczesnej rodziny*, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach, Kielce.
- Wądołowska K. (2010), *Obraz typowego Polaka w starszym wieku*. Komunikat z badań CBOS, nr BS/2/2010.
- Wciórka B. (2000), *Polacy wobec ludzi starych i własnej starości*, Komunikat z badań CBOS nr 172/00.

- Wciórka B. (2007), *Czy zmienia się stosunek Polaków do starości?*. Komunikat z badań CBOS nr BS/33/07.
- Worach-Kardas H., Kostrzewski Sz. (2009), *Aktywność zawodowa i bezrobocie osób w starszym wieku produkcyjnym w Polsce na tle Unii Europejskiej – stan i perspektywy* [w:] J. T. Kowaleski, A. Rossa (red.), *Przyszłość demograficzna Polski*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica”, nr 231, Łódź.
- Zagórski K., Gorzelak G., Jaluwiecki B. (2009), *Zróżnicowanie warunków życia. Polskie rodziny i społeczności lokalne*, CBOS, Warszawa.
- Zboina B., Nowak-Starz G. (red.) (2009), *Starość – obawy, nadzieje, oczekiwania. Wybrane zagadnienia z gerontologii*, Wyższa Szkoła Biznesu i Przedsiębiorczości w Ostrowcu Świętokrzyskim, Ostrowiec Świętokrzyski.

Rodzina jako obszar aktywności i źródło wsparcia w aktywnym starzeniu się

Streszczenie: Tekst poświęcony roli rodziny i środowiska lokalnego w organizowaniu przyjaznej przestrzeni życiowej dla ludzi starych. Podkreślono w nim, że w polskiej tradycji zarówno związki pokrewieństwa, jak i poczucie kulturowej tożsamości ze środowiskiem zamieszkania stanowią główny wyznacznik komfortu psychicznego, zadowolenia, poczucia bezpieczeństwa w starszym wieku. Ich ranga narasta równolegle do redukowania aktywności zawodowej, społecznej, ograniczeń sprawnościowych i komunikacyjnych. Przyjmując, że zmiany zachodzące w preferowanym stylu życia oraz modelu współczesnej rodziny generują ryzyko pogłębiania deficytów życiowych ludzi starych (samotność, osamotnienie, redukcja ról i prestiżu) - w rekomendacjach prezentowanej analizy zawarto propozycje dotyczące modyfikacji zasad, form i celów polityki społecznej wobec starości i ludzi starych. Wśród postulowanych zmian i oczekiwanych modyfikacji systemowych, ustawowych oraz instytucjonalnych wymieniono takie jak: potrzebę upowszechniania edukacji do starości i promocji wiedzy gerontologicznej, wzmacnianie aktywizacji zawodowej osób w wieku niemobilnym, zrównanie wieku emerytalnego mężczyzn i kobiet, motywowanie do indywidualnego, świadomego zabezpieczania się przed ryzykiem deficytów wieku (przezorność ubezpieczeniowa, samoodpowiedzialność za jakość życia na wszystkich jego etapach), opracowanie nowej formuły wsparcia środowiskowego dla najstarszych, niesprawnych mieszkańców, uznanie rosnącego znaczenia samopomocy i wsparcia społecznego w środowiskach lokalnych.

The Old in the Family and in Their Home Environment

Summary: The text is on the role of the family and home environment in organising friendly living space for the old. It has been underlined that according to Polish tradition both the kinship and a sense of cultural identity with the home environment are a main determinant of comfort, satisfaction and feelings of safety in the old age. Their importance grows simultaneously with reduction in social and professional activity, fitness and communications and mobility limitations. Assuming that changes in the preferred life style and a model of the contemporary family generate a risk of deepening living deficits of the old (loneliness, solitude, reduction in position and prestige) - in the recommendations of the presented analysis the proposals concerning modification of principles, forms and aims of social policy in the face of the old age and the old have been included. Among the postulated changes and expected systemic, statutory and institutional modifications the following have been mentioned: the need for popularising education on the old age and promotion of gerontology, support of professional activity of immobile persons, retirement age equality, motivation to individual and conscious self-protection against a risk of age deficits (insurance foresight, self-responsibility for lasting life quality), working out a new form of home environment support of the old and disabled residents, acceptance for growing importance of self-help and social support in local environments.

Key Words: Old Age, Family, Home Environment, Risk Territories of Social Exclusion